

Dr. sc. Dževad Drino*

Mr. sc. Benjamina Londrc**

POVIJESNI ASPEKTI UTICAJA PRAVA ISTOČNOJADRANSKIH GRADOVA NA PRAVO SREDNJOVJEKOVNE BOSNE (EUROPEIZACIJA BOSANSKOG PRAVA?)

Razvitak hrvatskog prava ukazuje na zanimljivi pluralitet pravnih pojava gdje pojedina područja pokazuju veliku raznolikost preuzimanja i nadgradnje rimskog postklasičnog prava, bizantskog, franačko-langobardskog, mletačkog i ugarskog prava, sve opet na bogati slavenski običajopravni temelj. Pri tom pojedine regije zrače svojim uplivom i na prava susjednih zemalja, prije svega srednjovjekovne banovine, a od 1377. godine Kraljevine Bosne; on je, naravno, značajniji u javnopravnoj oblasti, ali je daleko rašireniji i bogatiji u domenu privatnog prava.

Hrvatsko srednjovjekovno pravo je samo jedna od varijanti europskog prava, pa upravo tim putem dolazi i do prihvatanja instituta europskog privatnog prava u pravni sistem srednjovjekovne Bosne, nesumnjivo da je uticaj dubrovačkog prava najvidljiviji jer najznačajniji bosanskohercegovački pravni povjesničar Mustafa Imamović (1941.-2017.) nalazi da je on toliko veliki da ga, s pravom, proglašava pomoćnim pravnim izvorom u Bosni. Uticaji prava ostalih istočnojadranskih gradova nerijetko se zanemaruju čak i u periodu kada su dalmatinski gradovi Split, Trogir i Šibenik te otoci Brač, Hvar i Korčula, bili u sastavu bosanske države. Bosanski kraljevi izdali su ukupno devet povelja Splitu, četiri povelje i dva pisma Trogiru, četiri povelje gradu Šibeniku u kojima su regulisali prirodne veze hrvatskih gradova i bosanskog zaleđa, iz kojih se često zrcale norme privatnog prava. Mada ti odnosi nipošto nisu jednosmjerni, upravo ovim putem dolazi do širenja, preoblikovanja i prihvatanja normi statutarnog prava hrvatskih gradova u bosanskom zaleđu, pa time i do procesa prve europeizacije bosanskog prava, dok drugu pak donose rudari Sasi sa svojim tradicionalnim rudarskim pravima i slobodama.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina; Hrvatska; običaj; pravo; srednjovjekovlje; zaleđe.*

* Dr. sc. Dževad Drino, profesor na Katedri za historiju države i prava BiH, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici (Professor at the Chair of History of Law and State of Bosnia and Hercegovina): dzevad.drino@gmail.com

** Mr. sc. Benjamina Londrc, asistentica na Katedri za historiju države i prava BiH, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici (Assistant at the Chair of History of Law and State of Bosnia and Hercegovina): londrcb@hotmail.com

1. UVOD

Srednjovjekovni bosanski prostor je smješten između ugarskog čekića i bizantskog nakovnja, sa tri kasnija imperijalna projekta: habsburškog, mletačkog i na kraju osmanskog, sa tri religijske kulture i civilizacije, te nekim predestiniranim stereotipima:

Zapad - Istok, civilizacija - barbarstvo, kršćanstvo/ hrišćanstvo - bogumilstvo/ islam, Jadran/ Dinaridi/ Panonija; integrisan u mediteranski svijet, ali i panonsko- srednjoevropski krug. Srednjovjekovna bosanska država nastala je na tlu nekadašnje rimske provincije Dalmacije, naseljena slavenskim življem koji je donio i svoja pravna shvaćanja i običaje postojećem romaniziranom stanovništvu. Uključivši se između Istočnog i Zapadnog rimskog carstva, kasnije između Franačke i Bizanta, a još kasnije između Osmanlija i Ugarske, Bosna je dijelila je sudbinu svih zemalja na razmeđu kultura i civilizacija.

Već prve vijesti cara - historičara Konstantina Porfirogeneta (905.- 959.g.), sa prostora bivše države donose oko stotinu imena naselja, župa, regija, otoka, od kojih preko 50% sa područja bizantske Dalmacije, dok se na području Bosne i Hercegovine navode četiri izražene političko-teritorijalne formacije:

- Trebinje (Travunija) sa Konavlima,
- Hum (Hercegovina),
- Oblast Neretljana,
- Bosna.¹

Bizantski car Manojlo I Komnen (1143. - 1180.g.) je jedini bizantski vladar sa odrednicom "bosanski";² dok je najmanje jedno stoljeće prije spomena prvog poznatog bosanskog bana, bana Borića (1154. - 1163.g.) u okolnom svijetu stvorena predstava o Bosni kao zasebnoj ranofeudalnoj državi.³ Akademik HAZU Lujo Margetić izvlači zaključak da Bosna sredinom XII stoljeća nije potpadala ni pod ugarsku, ni srpsku, niti bizantsku izravnu vlast,⁴ dok akademik SANU Sima Ćirković navodi da se politička samostalnost Bosne jasno odražava iz navoda Ivana Kinama.⁵ Planine su, uostalom, kako tvrdi Brodel, siromašni kantoni Sredozemlja, njegove zalihe proletera, one su zaklon od vojnika i gusara, kao što govori Biblija - one su zatvorene Rimu. Kasnije, kada je umjesto Cezareva Rima, došao Rim Svetog Petra, problem će ostati isti.⁶

¹ Porfirogenet 1994, 71.

² Ostrogorski 1935, 100, napomena 1.

³ Lovrenović 1999, 44.

⁴ Margetić, 2006, 1741-1759.

⁵ Ćirković 1964, 33., navedeno kod: M. Imamović, Osnove upravno-političkog razvojnog položaja Bosne i Hercegovine, 27. Carev sekretar Ivan Kinam navodi "da Bosna nije potčinjena arhižupanu Srba, nego narod u njoj ima poseban način života i upravljanja, "kao i to da je "Bosna Drinom odvojena od ostale Srbije" - izvor: Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, tom IV, 51-55.

⁶ Braudel 1997, 20-32.

Širenjem bosanske države u doba Stjepana II Kotromanića, od 1325. godine se u njegovoj tituli pojavljuje i Hum, današnja Hercegovina (kod Porfirogeneta "arhontija Zahumlje", kod Popa Dukljanina "Humska zemlja"). Tomislav Raukar ističe da u srednjovjekovlju Balkana Bosna zauzima prostorno centralni dio i posebno mjesto razlikujući se bitnim značajkama - državnom i dinastičkom samostalnošću, ali i društvenom i vjerskom posebnosti.⁷ Njeno širenje prema hrvatskom (više) i prema srpskom prostoru (manje) dovelo je do uklapanja tih područja u bosanski državopravni sistem, od kojih oni na srpskoj strani ostaju pod vlašću bosanske države sve do njenog kraja 1463. godine.

Istraživanje korpusa bosanskog srednjovjekovnog prava pretpostavlja praćenje ova dva glavna smjera prostornog širenja Bosne, iz koje su u Bosnu dopirala, ali i iz nje jednako zračila pravna shvatanja i različiti društveni običaji. Na bosanskom dvoru su kninski biskup Dubrovčanin Mihajlo i Splitski Ivan pisari povelja i diplomate, svećenik fra Peregrin Saksonac, potomci nekada moćnih bibrirskih knezova Šubića, itd. Kralj Tvrtko I, koji je po duhovitoj opasci imao sve pretpostavke da postane "prvi jugoslavenski kralj",⁸ jer je vladao "od Zadra do Skadra", tačnije od Ostrovice i Nadina, do kotorskog zaleđa, ujedinio je u svom kraljevstvu i dijelove srpskih, ali i hrvatskih pravnih tradicija.

Pravno posmatrajući, uticaj istočnojadranskih gradova je presudan za razvitak trgovine i uopće poslovnosti, koncepti krune i države odaju ugarski uticaj, dok naročito u doba kralja Tvrtka I, iz srpsko-bizantskog područja prodiru dvorska zvanja, način rada kancelarije i administracije. Direktnih poziva na rimsko pravo nema, dok u najstarijoj sačuvanoj ispravi hrvatskih vladara (Trpimirova darovnica) postoji spomen rimske mancipacije.⁹ Razvitku uticaja dubrovačkog trgovačkog prava na području Bosne ponajviše su uticali Dubrovčani na položajima protovestijara - ministra financija, te gradskih knezova u gradovima i rudarskim trgovima srednjovjekovne Bosne.

Pojam bosanskog srednjovjekovnog prava obuhvata cjelokupno pravo koje se od ranog srednjeg vijeka pa sve do pada kraljevstva 1463. godine, primjenjivalo na području banovine, odnosno kraljevine Bosne. O njemu možemo govoriti tek od 1189. godine kada se pojavljuje prvi tekst sa pravnom sadržinom - povelja bana Kulina, koja je svjedočanstvo da su u srednjovjekovnoj Bosni povelje pisane narodnim jezikom pola stoljeća prije, primjerice, Nijemaca (prva je iz 1238./9.g.), a nešto malo kasnije nego u Španiji ili južnoj Francuskoj. Kao prvorazredni pravni izvori pojavlju se povelje o slobodi trgovanja sklapane sa susjednim zemljama i gradovima, koje imaju karakter međunarodnih ugovora (sačuvano ih je oko 60), potom vladarske

⁷ Raukar 1997, 30.

⁸ Imamović 1997, 26.

⁹ Margetić 2006, 69-77.

darovne povelje (sačuvano 30), vlastelinske povelje i sudske odluke, dok dragocjena saznanja dobivamo iz notarskih zapisa primorskih gradova, naročito Dubrovnika. Za razliku od susjednih zemalja, u srednjovjekovnoj Bosni ne postoje tzv. manastirske povelje (u Srbiji ih sačuvano 165.), ali niti privilegiji i statuti gradskih naselja, dok u tekstovima iz kasnijeg, osmanskog razdoblja imamo svjedočanstvo o zakonskim spomenicima (npr. poziv na Kraljev zakon o rudarstvu).¹⁰

Analiza privatnopravnih normi daje zanimljive rezultate - općesrednjovjekovna podjela na domaće (*terrigene, cibes*) i strance (*forenses, extraner*) prisutna je i u Bosni, ali sa uređenim pravnim položajem stranaca, dok unutar domicilnog stanovništva razlikujemo vlastelu, zavisno stanovništvo, gradsko stanovništvo, Vlahe i robove. Zavisne ljude imaju i franjevački samostani ali i zajednice bosanskih krstjana - strancima se nacionalna autonomija manifestirala u zasebnoj upravi i sudstvu, pitanja njihove sudske nadležnosti prvi rješava ban Matej Ninoslav početkom XIII stoljeća, da bi kasnije bila regulisana u ostalim poveljama.

Prodor uticaja trgovačkog prava na sistem uprave je veoma vidljiv - gradski knezovi su najuglednije ličnosti lokalne sredine i po zanimanju su isključivo trgovci, temeljna odrednica njihovog postavljenja nije nikakvo vlastelinsko niti plemićko porijeklo, čak niti rodbinska veza sa vladarem, ni vojničke zasluge - isključivo je njegov trgovački ugled osnov sticanja ove upravne funkcije.

2. RAZVITAK PRIVATNOG PRAVA (*IUS PRIVATUM BOSNIENSIS*)

Stvarno pravo bosanskog srednjovjekovlja pokazuje formiranje svojih osnovnih odrednica - vlasništva, prije svega, u sukobu starog slavenskog kolektivizma i novog evropskog feudalnog prava, slično kao i kod ostralih ranofeudalnih slavenskih zemalja.

Elemente obligacionog prava nalazimo u poveljama ali i u arhivskoj građi primorskog notarijata - ugovori o kupoprodaji su rjeđe sačuvani, u srednjovjekovnom srpskom pravu sačuvana su, zanimljivo, samo dva (tzv. Prizrenska tapija i ugovor iz Trepče). Rekonstrukcija obligacija ukazuje na primjenu zajma, ostave, posudbe, ručnog zalogu, trampe i kupoprodaje, najma i ortakluka koji su, evidentno, preuzeti iz dalmatinskog statutarnog prava. Najpoznatiji zajam je onaj vojvode Hrvoja Vukčića od vlastite žene i taj je regulisan poveljom, kao opći termini obligacionog prava najčešći su dug i vjera! (samo sklapanje obligacije jeste davanje i prihvatanje vjere).¹¹

¹⁰ Kanun o rudniku Fojnici i njegovim pomoćnim rudnicima Deževici i Dusini iz 1468. godine nalazi se u Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1489. godine i navodi ".a kraljev zakon o zlatnoj rudi..", Kanuni i kanuname, 17.

¹¹ Hrvojeva žena Jelena, iz uglednog roda Nelipića, daje zajam od 300 dukata splitskom trgovcu ser Dujmu, pa njegov sin Andrija plaća kamate 1412. godine - "*Dominus Ciuitcus comes fecit quietationem ser Andree filio ser Duymi stipulanti nomine dicti ser Duymi de ducatis 30 auri quos fuit..*" 5.5.1412. g., Državni ar-

Zakup ili najam se često sreće kao dio trgovačkih poslova, najčešće u prevozu robe, evidentirani su i ugovori o zakupu kuća i radnji (*butega*), rudarskih jama ali i poljoprivrednog zemljišta. Ortakluk je od početnih elemenata davanja stoke na "pripašu", preko societeta sa dubrovačkim trgovcima, došao do toga da i bosanski kralj sklapa ortačko trgovačko društvo sa knezom Nikolom Trogiranimom u cilju zajedničkog poslovanja i otvaranja radnji u Jajcu, Fojnici i Splitu.¹² Upravo kod ortakluka stranih trgovaca u Bosni vidimo primjenu pravnih normi bosanskog srednjovjekovnog prava; ortak u trgovačkoj kompaniji, trgovac Baltasar umire početkom 1456. godine, odmah po saznanju bosanska vlast stavlja pod sekvestar sva njegova dobra u kući i dućanu u Jajcu - drugi ortak trgovac Ventura Engleski vlastima u Splitu podnosi kopiju trgovačkog ugovora s Baltazarom, ali se trgovačke knjige i dalje nalaze pod sekvestrom u Jajcu. Splitski knez piše "comiti Jaize" da mu, pod pečatom, dostavi traženu trgovačku dokumentaciju jer su se javili i drugi povjerioci. U jednoj vrećici sa dva pečata kneza Jajca stigla je u Split tražena pošiljka - pisma i sveske iz dućana i kuće Baltazara Kolumba.¹³ Poklon je raširena ustanova kao akt milosti vladara i nagrada za vjernu službu, od nekretnina obuhvata sela sa kućama, više sela, cijele gradove pa čak i cijele župe i oblasti. Po prvi put se javlja u povelji Kulina bana kojom Dubrovčanima daje punu slobodu kretanja i trgovanja bez ikakvih dažbina, izuzev ako mu ko da svojom voljom poklon. Sa dubrovačke strane su najčešće u tkaninama, sa bosanske u stočnim grlima (*donum animalium*), poklon je obavezan pratilac svih poslanstava i brižljivo se pamti njegova vrijednost jer ona pokazuje stepen uvažavanja, ali i buduće obaveze (*dar s uzdarjem*).

Odredbe o braku i porodici su običajnog pravnog karaktera i odudaraju od hrvatskih pravnih normi, ali i ostalih susjednih zemalja gdje je crkvena ženidba obavezna u pravoslavnoj od 893. godine, od X stoljeća čak i za robove, a u katoličanstvu od XI- XII stoljeća i proglašenja braka sakramentom, što je dovelo do načela nerazrješivosti bračne veze, suprotno klasičnom rimskom pravu! Ne postoji odlučan uticaj kanonskog prava, pa niti bračne smetnje razlike u vjeroispovijesti (*cultus disparitus*, što je smetnja po *Dušanovom zakoniku* u Srbiji!),¹⁴ u čestoj upotrebi unutar nasljednog prava su legati - naročito za pobožne svrhe, pa su i bosanski franjevci imali svoje rudar-

hiv u Zadru - Splitski arhiv, III,11/E,128. Pred odlazak u Budim 1408. godine na susret sa kraljem Sigismundom, Hrvoje Vukčić Hrvatinić uzima od vlastite supruge zajam od 6.000 dukata, a pri povratku još 4.000 dukata, što je dovoljan pokazatelj njene financijske snage i neovisnosti, dug je naplaćen prihodima grada Kotor-Varoš, župom Vrbanja i kućom u Dubrovniku! Vidi u: "Napretkova povijest", (Povelje i pisma I), *Stojanović*, 429, 549. Ova sposobna žena se nakon Hrvojeve smrti 1416. g. udaje za bosanskog kralja Ostoju kome kao miraz donosi grad Omiš!

¹² Ovaj poznati trgovački ugovor je zaključen 1449. godine u gradu Vranduku (kod Zenice) - vidi u: (Povelje i pisma I), *Stojanović*, 481., *Klaić* 1972, 287-288.

¹³ Državni arhiv u Zadru, Splitski arhiv, XI, 25/2, 39.

¹⁴ Dušanov zakonik, član 9.

ske samokove koje su im poklanjali vjernici “za *iskup duše*”.¹⁵ Bosansko pravo, kao uostalom i cjelokupno slavensko pravo, nije znalo za negaciju poslovne sposobnosti ženskih osoba, kao ni za obavezno starateljstvo nad njima, što je vrijedilo u rimskom a kasnije preuzeto i u germansko pravo! Za razliku od prava susjednih zemalja, miraz nije obavezna ustanova - u testamentu “*počtenog viteza Pribislava Vukotića*”, sastavljenog u Padovi 21.3.1475. godine, naglašava se da ne postoji običaj u Bosni po kome se žena ne uzima radi miraza nego zbog ljubavi, dobrote, te časti i ugleda njenog roda.¹⁶ Akademik Margetić analizira “*brak na bosanski način*” u svjetlu poznatih izvora:

- pisma pape Grgura iz 1235. godine,
- poznate crkvene dvojbe (*Dubia ecclesiastica*) bosanskih franjevac iz 1372. godine, i
- pisma pape Eugena IV bosanskom kralju Stjepanu Tomašu iz 1445. godine.

Njegovi zaključci su originalni; prema njegovoj analizi nakon nestanka rimske i ostrogotske vlasti nad Bosnom, pa sve do XII stoljeća, nijedna susjedna vlast se nije uspjela nametnuti u Bosni, tako da su se ovdje zadržala rimskopravna načela o raskidivosti braka. Pri tom upozorava da je čak još i Justinijan u svojoj Noveli XXII iz 535. godine izričito naglasio da je brak raskidiv i dao obrazloženje da se svaka, pa i bračna obaveza, može raskinuti (*ligatum omne dissolube!*)¹⁷

Prava i privilegije bosanskih magnata nikada nisu uživali hrvatska niti srpska vlastela, za što je zanimljiv primjer velikog logoteta Stjepana Rajkovića: došavši iz Srbije na dvor kralja Stjepana Tomaša, zamolio je svog novog gospodara da pronija, koju je dobio od despota Đurđa i Lazara, bude zapisana “*u baštinu*”. Kralj nalaže da “*časni vlastelin i logotet i njegova djeca i nasljednici imaju pravo da rade sve što zažele, da ih daruju crkvi, prodaju, zalažu, daju u miraz, zavještavaju, ništa ne oduzevši, izuzev u slučaju nevjere*”.¹⁸ Upravo u ovom susretu instituta srpskog srednjovjekovnog prava (*pronija*) i bosanskog srednjovjekovnog prava (*baština*) vidi se razlika između dva pravna sistema; pronija ne predstavlja privatnu svojinu, ona je neotuđiv i uslovan posjed, za razliku

¹⁵ Franjevci u rudarskim gradovima Bosne prikupljali su čak i milostinju u metalima - oktobra 1487. godine dovezli su na četiri konja olovo na prodaju u Dubrovnik, a koje je skupljeno kao milostinja u Bosni - izvor iz Državnog arhiva u Dubrovniku naveden u: Drino Dž., Elementi rimskog prava u trgovačkom i rudarskom pravu srednjovjekovne Bosne, 184.

¹⁶ Testament određuje: sinu Rafaelu iz prvog braka, kuću od 500 dukata i 350 dukata u novcu, crkvi u Padovi 100 zlatnih dukata, drugoj ženi Doroteji maslinjak vrijedan 1.000 dukata, te opremu, sinovima iz drugog braka Petru i Đorđu po 500, kćerkama Barbari, Katarini i Ani po 600, a nerođenom djetetu 500 - ako bude kćer 600 dukata. U ovom slučaju imamo imenovanje nasljednikom nerođenog djeteta, poznata fikcija rimskog prava: “*nasciturus nato pro iam habetur, quotiens de commodis eius agitur*” - (Povelje i pisma I), Stojanović, 239.

¹⁷ Margetić 2005, 717-731.

¹⁸ Ostrogorski 1969, 309.

od baštine! Tako je jedini pronijar u izvorima bosanskog srednjovjekovlja, srpski pronijar koji je, prešavši sa službom u Bosnu, postao bosanski baštinik.¹⁹

Na bosansko srednjovjekovno pravo vidljiv je upliv najraširenijeg religijskog učenja - Crkve bosanske, dok je odsustvo uobičajenih oblika srednjovjekovne organiziranosti poslovnih ljudi - cehova i bratovština, pripisivano odsustvu kršćanstva i uticaju Crkve bosanske. O načinima obrazovanja nemamo podataka, mada je već sredinom XIII stoljeća zabilježen prvi padovanski student iz Slavonije - požeški prepošt intrigantnog imena, Vrbas!²⁰

3. UTICAJ PRAVA ISTOČNOJADRANSKIH GRADOVA

Realna prepreka odnosima dalmatinskih gradova i bosanskog zaleđa predstavljala je heretička Crkva bosanska - Trogirski statut za heretike predviđa spaljivanje na lomači,²¹ dok je Splitski znatno blaži u sankciji i predviđa samo istjerivanje iz grada.²² Realan život je očito išao drugim tokom; u izvorima nema niti jedne vijesti da se odredba Trogirskog statuta i pokušala provesti u djelo, naprotiv, papa Urban V 1369. godine pismeno upozorava splitskog i dubrovačkog nadbiskupa da na njihova područja slobodno ulaze heretici iz srednjovjekovne Bosne noseći robu i da s njima slobodno trguju, tražeći da se heretici uhvate i kazne (takav stav najvećeg crkvenog prelata jadranski gradovi nisu nikada ni pokušali provesti u djelo!).²³

Najveću razmjenu srednjovjekovna Bosna ima sa Dubrovnikom odakle dolaze i najveći uticaji na razvitak bosanskog srednjovjekovnog prava, pa ga pravni povjesničar Mustafa Imamović proglašava pomoćnim pravnim izvorom u Bosni.²⁴ Sem direktnog uticaja, za njegov prodor važna je institucija konzula koji se bira iz reda trgovaca, te naseobina dubrovačkih trgovaca, ali i brojni Dubrovčani prisutni na bosanskom dvoru.²⁵ Dubrovački trgovci postaju zakupci rudnika, carina i trgova u Bosni, knezovi - upravnici gradova i funkcioneri oblasne i kraljeve vlasti, pa je njihov uticaj na domaće pravo razumljiv. Širenjem prostora Republike na nekadašnju bosansku teritoriju, nakon prodaje Bosanskog primorja odnosno Stonskog Rata (Pelješca), dolazi do miješanja starih bosanskih i novih dubrovačkih običaja.²⁶ Dubrovački statut

¹⁹ Solovjev 1949, 96. Isto u Spajić 1949, 113.

²⁰ Raukar 1997, 350.

²¹ Trogirski statut, II, C2 - *De hereticis comburendis*, 7-8.

²² Splitski statut, II, C4 - *De hereticis*, 7-8, II.

²³ CD XIV, 218-220.

²⁴ Imamović 2006, 31.

²⁵ Primjer Žore Bokšića, sina siromašnog dubrovačkog kamenara je ilustrativan; trgujući bosanskim olovom zaradio je sumu od preko 10.000 dukata i postao protovestijar, ministar financija bosanskog kralja - vidi u: Kovačević 1963, 289-310.

²⁶ Drino 2006, 231-237. Povelja o prodaji Stonskog rata nalazi se u Državnom Arhivu u Dubrovniku, *Acta et diplomata*, br. 90 (zbirka XIV stoljeća), a objavljena je u CD, X, 77-79.

je jedini statut jadranskih gradova koji u svojim zasebnim poglavljima uređuje i propisuje odnose sa susjedima:

- Knjiga III, glava LI posvećena je odnosima Dubrovnika i podanika Humske kneževine (Hercegovine),
- Knjiga III, glava LII uređuje običaje između Dubrovnika i bosanskih podanika.²⁷

Dubrovnik predstavlja svojevrsni trgovački emporij ne samo bosanskog nego i šireg balkanskog srednjovjekovlja, pa je njegova aktivna uloga u međunarodnoj trgovini, njegove kolonije i faktorije koje su uživale autonomiju i sudske povlastice, kao i davanje dubrovačkog građanstva domaćim ljudima, apsolutno najvažniji uticaj na razvitak bosanskog srednjovjekovnog prava.

Od primorskih gradova važni su uticaji Zadra, prvenstveno kao centra mletačke moći u Dalmaciji, a od 1202. godine i Splita, s promjenjivom sudbinom do pada pod Mletke 1420. godine, dok su znatno manji uticaji dolazili iz gradova Trogira i Šibenika. Sa aspekta trgovačkih odnosa, oni su znatno slabiji u odnosu na Dubrovnik ponajviše iz dva razloga:

- u šibensko-zadarskom zaleđu je područje stare hrvatske države narodnih vladara, koje samo u doba Tvrtka I dolaze pod neposrednu bosansku vlast,
- Zapadna Bosna, koja gravitira tim gradovima nema razvijenog rudarstva tako da se izvoz svodio na agrarno-stočarske proizvode s jedne, te sol i tkanine s druge strane, što čini relativno mali promet.

Zadrani su čak i u ljeto 1797. godine, odmah po padu Mletačke Republike, tražili od Dvorske komisije iz Beča da im dozvoli nastavak trgovine i korištenje statusa slobodne luke, pozivajući se na stare tradicije trgovanja morskim putevima, ali i sa Bosnom u zaleđu.²⁸

3.1. Uticaj Splita

Relativno mali prostori i teritorija grada, za razliku od, recimo, Dubrovnika ili Zadra, i adekvatno tome uska proizvodna osnovica, tjerali su Split na jaču trgovinu sa zaleđem, prvi privilegij o slobodi trgovine s Bosnom dodjeljuje im još Mladen I Šubić. Od svih dalmatinskih gradova Split i Trogir su preko Klisa i Sinjskog polja najbolje povezani s Bosnom, kralj Tvrtko je preuzeo Klis pod bosansku vlast i njima je 22.07.1387. godine u Kraljevoj Sutjesci izdao povelju kojom im je garantovao sve povlastice iz vremena Šubića, dok je povelju Braču izdao 1390. godine. U srednjem vijeku u Splitu je bila tripud uspostavljena bosanska vlast u svega devet mjeseci, potom vlast bana

²⁷ Statut grada Dubrovnika iz 1272. godine, Dubrovnik, 2002., 234.

²⁸ DAZ, Spisi dvorske kancelarije, sv. VIII, br.82.

Vuka Vukčića Hrvatinića (doduše u ime kralja Ladislava Napuljskog), te kralja Ostoje, dok se vlast hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića održala deset godina (1403.-1413.g.). Bosanski kralj Tvrtko I, kralj Ostoja, vojvoda Vuk Vukčić Hrvatinić, te njegov brat herceg Hrvoja Vukčić Hrvatinić, izdali su ukupno davet isprava Splitu - njima se utvrđuju granica splitske općine prema Klisu, Omišu, Poljicima i Trogiru (i udaraju stupići sa uklesanim SP - *"spalati possessio"*), utvrđuju posjedi crkve (*"u gornjem i donjem Livnu"*), te daju različite povlastice. Trgovci iz Glamoča, Jezera, Livna, Kreševa, Plive, Prozora, Uskoplja i Vesele Straže su redovno u Splitu, ali i splitskih u Bosni, ponajviše Jajcu - čuveni splitski trgovac ser Ciprijan Zaninov je najveći povjerilac za kredite u obliku trgovačke robe bosanskim trgovcima.²⁹ Veliki splitski trgovac Ventura Engleski sklapa 1445. godine trgovačku kompaniju sa Venecijancem Baltasarom Kolumbom za trgovinu u Jajcu i Jezeru,³⁰ dok historičar Pavao Živković navodi da je u jednom momentu vrijednost kreditno-trgovačkih poslova splitskih trgovaca dostizala sumu od zamašnih 500 dukata.³¹

Kao vidljiv uticaj slavenskih prava u splitskom statutarnom pravu, doajen dalmatinske pravne povijesti - profesor Antun Cvitanić upravo navodi načelo kolektivizma, tačnije relikte nekadašnjeg kolektivnog vlasništva i ostatke nekadašnje društvene solidarnosti i jamstva. Ono je po njemu, osim lokalnog običajnog prava, puno i elemenata crkvenog prava, prava talijanskih gradova, posebno Venecije, bizantskog, ali u najvećoj mjeri rimskog prava, dok Poljički zakonik upravo u stvarnom pravu sadrži brojne relikte, poput *"plemenščine ili prava bližike"*.³²

3.2. Uticaj Trogira

Do danas je sačuvano šest srednjovjekovnih latinskih isprava koje se odnose na grad Trogir, i to četiri povelje i dva pisma koja imaju oblik povelje i to od 1339. godine, i prvih trgovačkih povlastica bana Stjepana II Kotromanića, do povelje vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića iz 1402. godine.³³ O značaju trgovinskih odnosa sa Bosnom govori i podatak da je trogirski knez Marko Geno osudio Splitsanina Pavla Sučića na smrt vješanjem dana 24.08.1435. godine, zato što je izašao na Klis i odatle u Split odveo jednu bosansku karavanu koja je išla za Trogir.³⁴ Jedna od najopširnijih povelja kralja Tvrtka je povelja Trogiranima iz 1390. godine; u njoj kralj Tvrtko navodi da vladar, ako hoće postati slavan, treba na temelju božanskih prava i prema istinskim pokazateljima ljudskog zakonodavstva o vladarskom upravljanju, održati red u kraljevstvu

²⁹ Arhiv HAZU - u Ančić 1997, 57.

³⁰ DAZ, Splitski arhiv, VIII, 23/8, 390.

³¹ Živković 1986, 184.

³² Šire u Cvitanić 2006.

³³ Brković 1991, 83-104.

³⁴ Šunjić 1996, 312.

i prema izvještajima gradova brinuti se za napredak države, donositi blagostanje i potpomagati javnu korist. Hvale vrijedno je čuvati stare dobre običaje i gradske zakone, pohvalno je da se oni potvrde novim jamstvom kako bi i gradovi i kraljevstvo mogli sretno napredovati - ovaj Tvrtkov *aristotelijanski* pleodaje kao da je pisan rukom kasnijeg hrvatskog renesansnog filozofa Frane Petrića i inspirisan njegovim djelom "Sretan grad". Tvrtko obavještava da su ga lijepo zamolili biskup grada Trogira gospodin Grizogon, gospoda knezovi Pavao Marinov i Blaž Andrije Marinova, kao poslanici i zastupnici komune grada Trogira, da njima i njihovim nasljednicima izda povelju kojom će potvrditi sve povlastice, slobodštine i olakšice koje su im nekoć dali ugarski kraljevi, osobito kralj Ludovik I, kojeg kralj Tvrtko u povelji naziva svojim bratom. Dakle, grad Trogir pod bosanskom vlašću, zadržava potpuno isti status koji je imao i pod ugarskim kraljevima. Povelja vojvode Hrvoja i cetinskog kneza Ivana je zanimljivija s aspekta primjene privatnog prava - nijedan Vlah na području distrikta grada Trogira ne smije napasati stoku pod prijetnjom kazne od 200 zlatnih dukata, dok nove odredbe Trogirskog statuta iz 1402. godine (*Ref., I, 74*) regulišu *societas* pastira i vlasnika stada - ugovor se sklapa jednom ispravom, pastiri imaju pravo na trećinu vune, sira i mladunčadi, što je izgleda bila i ustaljena praksa. Trgovački ugovor bosanskog kralja Stjepana Tomaša i kneza Nikole Trogiranina zaključen je u Vranduku kod Zenice 1449. godine; svaka strana ulaže po "šest tisuć dukata, ali u srebru" na pet godina, uz otvaranje trgovačkih dućana u Splitu, Fojnici i Jajcu. Nikola Trogiranin je trogirski knez Nikola Testa, sin Jakovljević, često je u diplomatskim misijama bosanskog kralja, njega Franjo Rački navodi kao sakupljača poreza pa ga i gubernator Mađarske Ivan Hunjadi preporučuje mletačkoj vladi.³⁵

Nakon što je bosanski kralj Tvrtko I (1353.-1377. ban, 1377.-1391. kralj), izdao svoje povelje Klisu, Splitu, Trogiru i Šibeniku, pod njegovu vlast su se predali i otoci Brač, Hvar i Korčula kojima je kralj potvrdio sve statute i povlastice. Bračka općina dobiva i poseban privilegij biranja kneza kojega im potvrđuje bosanski kralj, dok je kralj Tvrtko II 1425. godine uzeo Nikolu Krajinu, čuvenog profesora i upravnika trogirске škole za svoga sekretara, za koga piše da je dobro obrazovan i veoma sposoban.

3.3. Uticaj Šibenika

Bosanski vladari su gradu Šibeniku izdali četiri povelje, u periodu od 1390. godine do 1402. godine, trgovina sa bosanskim zaleđem je bila slobodna pa nisu vođene nikakve kontralitere za uvoz i izvoz, izuzev soli, dok je osobito živa trgovina bila sa vlaškim katunima u zaleđu. Izdatim poveljama kralj Tvrtko zadržava kao vlastiti prihod komoru soli i tridesetninu, ali bez ubiranja lučkih pristojbi. Vlasi kao podanici hrvatskog bana ili bosanskog kralja, sredinom XIV stoljeća pojavljuju se kao članovi više

³⁵ Rački 1931, 465.

trgovačkih društava, ali se postepeno integrišu u društvene strukture grada postajući *villici*, što je osoben znak stapanja okolice i grada u promjeni društvene strukture Šibenika.

3.4. Uticaj Zadra

Zbog svoje udaljenosti od Bosne i šireg pojasa zaleđa, njegovi uticaji su znatno manji, Bosanci dolaze na šegrtovanje u Zadar iz Bosanske Dubice, Sane, čak i Posavine, dok najljepša zadarska relikvija ima "bosanski pedigre" - raskošni srebreni kovčeg svetog Šimuna darovala je Zadru ugarsko-hrvatska kraljica Elizabeta, kći bosanskog bana Stjepana II, i žena kralja Ludovika I.

4. ZAKLJUČAK

Trgovački poslovi u srednjovjekovlju predstavljaju najveći izvor i saznanja primjene privatnog prava, taj pojam u ovom periodu je znatno širi od današnjeg pojma trgovačke djelatnosti i pored klasičnih trgovačkih transakcija obuhvata i sve vrste bankarskih i mjenjačkih poslova, prijevoz i osiguranje, ali i statusni dio prava društava i onaj razvijeniji, ugovorni dio. Za praćenje pojava koje u bosanskom srednjovjekovlju vode stvaranju normi privatnog prava, najzaslužniji je fenomen trgovinskih odnosa na koje presudno utiču istočnojadranski gradovi koji počivaju na snažnom trgovačkom staležu. Tako se zajam reguliše uz prisustvo predstavnika vlasti, najčešće pristava, uz zalog na nekretninama, najčešće kućama, dok su zadužnice u srednjovjekovnoj Bosni, za razliku od svojih uzora u dubrovačkom pravu - imale i pečate! Iz domena statusnog, bračnog i porodičnog, te nasljednog prava, vidljiv je sukob starih običaj-nopravnih normi sa novim kanonskopravnim normama evropskog Zapada - opća historija države i prava ukazuje na postojanje normi koje regulišu imovinske odnose sa elementom inostranosti još u starim istočnim civilizacijama.³⁶ Zapravo ovi dijelovi privatnog prava ostaju dugo u sferi običaja i bez vidljivijeg upliva, po svemu sudeći, ponajviše zbog učenja Crkve bosanske.

Stav klasične teorije trgovačkog prava da se trgovac razvio iz obrtnika, ne vrijedi za srednjovjekovnu Bosnu - ovaj proces, prirodan na Zapadu, nije uočljiv ili je barem minoran u srednjovjekovnoj Bosni gdje se trgovina razvija iz svih društvenih slojeva - vladari, feudalci, Vlasi, knezovi, carinici, a najmanje iz redova zanatlija. Čak i jedan od trebinjsko-mrkanjskih biskupa, prezbiter Ratko, bavi se trgovinom solju, da bi od kapelana postao protovestijar - ministar financija kralja Tvrtka I.³⁷

³⁶ *Drino* 2014., 22.

³⁷ *Drino* 2007, 104.

U srazu tradicionalnog bosanskog društva sa kolektivnom svojinom, ekstenzivnom poljoprivredom, zatvorenom kućnom privredom i nedostatkom jačih zanatlija; sa strelovitim rastom trgovine, pogotovo rudarskim proizvodima, koji donose razvijenu robno-novčanu privredu, presudnim se u domenu privatnog prava bosanskog srednjovjekovlja pokazuju uticaji upravo pravnih sistema susjednih jadranskih gradova. Ovaj proces je od odlučnog značaja u historiji bosanske države jer mijenja cjelokupnu fizionomiju ali i postojeće okvire bosanskog feudalnog društva, on donosi i promjene javnog prava kao i jasne elemente gradske samouprave srednjoevropskog tipa, čiji prirodan proces izgradnje prekidaju osmanska osvajanja. Pravno posmatrajući, kontaktima sa primorskim gradovima dolazi se do garantirane slobode kretanja i sigurnosti trgovanja, trgovačke povlastice se šire na prava kupovine kuća, otvaranja dućana, korištenja smještaja u skladištima i svratištima, pravo naknade za svako razbojstvo ili pljačku, kupoprodaju rudnika i rudarskih udjela, ali i brojnih novčarskih transakcija, depozita i kredita a posebno dodjele prava građanstva. Ne slučajno se i dubrovački i bosanski novci, po istraživanjima Ćire Truhelke, od 1365. godine, kuju na sličnim kalupima i u cjelosti se podudaraju težinom i novčanom vrijednošću.³⁸

Uticaj kršćanstva je vidljiv - bosanski trgovac Ostoja Utišenović, kasnije građanin Splita, pred smrt predaje notar u oporuku u kojoj određuje dva čovjeka da odu svetom Šimunu u Zadar, a po jednog svetoj Mariji u Rekanati, Italija, i svetom Jakovu u Kompostelu, Španija, kako bi se tamo molili za spas njegove duše.³⁹ Istraživanja Vllme Bulat-Pezelj i Željka Radića,⁴⁰ usmjerena ka upravi i pravnim osobama u pravu dalmatinskih gradova, ukazuju da u ortakluku Bosanci uvijek preuzimaju ulogu "*sociusa tractatusa*" jer ulažu manji dio kapitala i obavljaju poslovanje, najčešće kao jadranska dvostrana kolegancija.

Upravo ovim putem i dolazi do prve i najznačajnije europeizacije bosanskog prava, druga dolazi sa izgradnjom rudarskog prava u kome su sadržane tzv. Saske privilegije koje postaju podloga i za izgradnju lokalnih organa vlasti na tlu Bosne, čiji dalji razvitak prekida osmanska vlast u ovim krajevima.

³⁸ Istraživanje navedeno u: Kovačević 1961, 22.

³⁹ DAZ, Splitski arhiv VI, 21/4, 281.

⁴⁰ Pezelj-Bulat, V., Ugovor o koleganciji prema odredbama srednjovjekovnih dalmatinskih statuta, 627-647, Radić Ž., Imovinsko pravo po Statutu grada Trogira iz 1322. godine (doktorska disertacija), isti: Neki aspekti kontrole upravitelja srednjovjekovnih gradova s posebnim osvrtom na splitsko statutarno pravo, 42/2001., 85-203.

LITERATURA

1. Aničić, M. (1997). Ser Ciprijan Zaninov. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU 39, 37-80.
2. Braudel, F. (1997). Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II. Zagreb.
3. Brković, M. (1991). Bosanske srednjovjekovne latinske isprave izdane Trogiru, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU 33:91, 83-104.
4. Cvitanić, A. (1988). Statut grada Trogira. Split.
5. Ćirković, S. (1964). Istorija srednjovjekovne bosanske države. Beograd.
6. Draganović K.; Karaman Lj.; et.al. (1998). Povijest BiH od najstarijih vremena do godine 1463. Sarajevo.
7. Drino, Dž. (2006). Srebrenička povelja iz 1333. godine. Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Zenici IV, 231-237.
8. Drino, Dž. (2007). Elementi rimskog prava u trgovačkom i rudarskom pravu srednjovjekovne Bosne (doktorska disertacija). Sarajevo.
9. Drino, Dž. (2014). Istorija pravnih institucija. Bosanska Gradiška.
10. Drino, Dž.; Londrc B. (2015). Posebnost pravnog položaja žene u bosanskom srednjovjekovlju. Zbornik radova "Žene u srednjovjekovnoj Bosni", Sarajevo, 243-249.
11. Državni arhiv Zadar, Spisi dvorske kancelarije, sv. VIII, br. 82.
12. Državni arhiv Zadar, Splitski arhiv, VI, 21./4., 281., VIII, 23/8., 390., XI, 5/2., 39.
13. Dušanov zakonik (2002). Zakon blagovernoga cara Stefana, Bistrički prepis. Beograd.
14. Imamović, M. (1997). Historija Bošnjaka. Sarajevo.
15. Imamović, M. (2003). Historija države i prava Bosne i Hercegovine. Sarajevo.
16. Imamović, M. (2006). Osnove upravno-političkog razvitka i državno-pravnog položaja Bosne i Hercegovine. Sarajevo.
17. Imamović, M. (2006). Uvod u historiju i izvore bosanskog prava. Sarajevo.
18. Kanuni i kanunname (1957). Orijentalni institut Sarajevo.
19. Klaić, N. (1972). Izvori za hrvatsku povijest. Zagreb.
20. Kovačević, D. (1961). Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni. Sarajevo.
21. Kovačević, D. (1963). Žore Bokšić, dubrovački trgovac i protovestijar bosanskih kraljeva, Glasnik Društva Istoričara Bosne i Hercegovine, XIII, 289-310.
22. Lovrenović, D. (1999). Od slavenskog naseljavanja do bana Kulina (VII-XII stoljeće), u: Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja drugog svjetskog rata, Sarajevo, 43-56.
23. Margetić, L. (2005). Brak na bosanski način ("*Si sibi placuit*"), Zbornik Radova Pravnog fakulteta u Zagrebu, 55:3-4, 717-731.
24. Margetić, L. (2006). Neka pitanja ranije bosanske pravne povijesti, Zbornik Radova Pravnog fakulteta u Zagrebu, 56:6, 1741-1759.
25. Ostrogorski, G. (1935). Avtokrator i samodržac, Glas Srpske Kraljevske Akademije, 84, 138-149.
26. Ostrogorski, G. (1969). O vizantijskom feudalizmu, Beograd.

27. Pezelj-Bulat, V. (1998). Ugovor o koleganciji prema odredbama srednjovjekovnih dalmatinskih statuta, Zbornik Radova Pravnog Fakulteta u Splitu, 35:51-52, 627-647.
28. Porfirogenet, K. (1994). O upravljanju carstvom, prevod M. Švob. Zagreb.
29. Rački, F. (1931). Bogumili i patareni. Beograd.
30. Radić, Ž. (2002). Imovinsko pravo po Statutu grada Trogira iz 1322. godine (doktorska disertacija). Split.
31. Radić, Ž. (2005). Neki aspekti kontrole upravitelja srednjovjekovnih gradova, s posebnim osvrtom na splitsko statutarno pravo, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 42:1-2, 185-203.
32. Raukar, T. (1997). Hrvatsko srednjovjekovlje - prostor, ljudi, ideje. Zagreb.
33. Smičiklas, T. (1905). *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Zagreb.
34. Solovjev, A. (1949). Vlasteoske povelje bosanskih vladara, Istorijско-pravni zbornik, Sarajevo, 1:1949, 11-105.
35. Spajić, V. (1949). O baštinskom sistemu u srednjovjekovnoj Bosni, Istorijско-Pravni Zbornik, Sarajevo, 1:1949, 101-116.
36. Splitski statut iz 1312. godine: povijest i pravo (2015). Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa, Književni krug Split, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu.
37. Stari srpski zapisi i natpisi, knj. I (1902.), ur. Lj. Stojanović, reprint izdanje, SANU - Narodna biblioteka Srbije - Matica Srpska, Beograd, 1982.
38. Šoljić, A.; Šundrica Z.; Veselić I. (2002). Statut grada Dubrovnika iz 1272.g. Državni arhiv Dubrovnik.
39. Šunjić, M. (1996). Bosna i Venecija (odnosi u XIV i XV stoljeću). Sarajevo.
40. Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije (1970), tom IV, Beograd.
41. Živković, P. (1986). Uticaj primorskih gradova na ekonomsko-socijalne promjene u bosanskom društvu u XIV i XV stoljeću (Pojava građanske klase i novog plemstva). Tuzla.

Summary

HISTORICAL ASPECTS OF THE IMPACT OF THE LAW OF EASTERN ADRIATIC TOWNS ON THE LAW OF MEDIEVAL BOSNIA (EUROPEANISATION OF THE BOSNIAN LAW?)

The development of the Croatian law is characterised by an interesting plurality of legal phenomena where certain areas have shown a huge variety of takeovers and upgrades of the post-classic Roman law, Byzantine law, Frankish-Lombardian law, Venetian and Hungarian law, superimposed on the rich foundation of Slavic customary law. In this process, certain regions influenced the laws of neighboring countries, such as the Banate of Bosnia in particular

and the Kingdom of Bosnia from 1377. This was certainly more important in the field of public law, but it is far more widespread and richer in the domain of private law.

Medieval Croatian law is one of the varieties of medieval European law (ius commune), and in this way the institute of medieval European private law was accepted in the legal system of medieval Bosnia. There is no doubt that the influence of the law of the Republic of Ragusa was the most prominent one, so that the most important Bosnian legal historian Mustafa Imamovic (1941–2017) identified its impact to be so large that he rightfully proclaimed it as an auxiliary source of law in Bosnia. The effects of the laws of other Eastern Adriatic towns were often ignored and disregarded even in the period when the Dalmatian towns of Split, Trogir and Šibenik and the islands of Brač, Hvar and Korčula, were part of the Bosnian state. Bosnian kings issued a total of nine charters to Split, four charters and two letters to Trogir, four charters to Šibenik which regulated the relations between Croatian towns and the Bosnian hinterland, reflecting the norms of private law. Although these were by no means one-way relations, this led to the spread, transformation and acceptance of the norms of the statutory rights of Croatian towns in the Bosnian hinterland, and thus to the process of the first Europeanization of the Bosnian law, while the second one was brought by the Saxon miners with their traditional mining rights and freedoms.

Key words: *Bosnia; Croatia; custom; law; Middle Ages; hinterland.*

